

Samsonowicz, Henryk

"Das Spätmittelalter als Krisenzeit : ein Literaturbericht als Zwischenbilanz", František Graus, Praha 1969 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 61/2, 325-327

1970

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Rozdział X „Dwie wędrówki” poświęcony jest badaniom wschodnich wybrzeży Anglii, gdzie odnaleziono ślady przedhistorycznych warzelní soli, ustaleniu zmian linii brzegowej, pozostałości dawnych portów i pierwotnych znaków żeglugowych w postaci wież i kaplic przy kościołach na wybrzeżu. Druga „wędrówka” po ziemiach Anglii środkowej zawiera ciekawe ustalenia dotyczące ilości biedoty w miastach w XI w., wzrostu cen ziemi na skutek osuszania bagien w opactwie Glastonbury, do czego sprowadzono specjalistę z Normandii (koniec XI w.) oraz czasu, odkąd zaczęto budować murywane mosty.

Rozdział XI „Pożegnanie z pracą terenową” przynosi pochwałę samouctwa, które daje świeżość spojrzenia (s. 171). Autor przedstawia tu ostatnie swe spostrzeżenia, dotyczące osadnictwa na obszarach, na których na przełomie XVII i XVIII w. rozwinęła się produkcja sukna, przeznaczonego dla wojska.

Książkę kończy cytat z Marca Blocha (s. 183). Książka Hoskinsa, bardzo bogata w spostrzeżenia, jest szczególnie kształcąca dla historyka-amatora. Dowodzi ona, że metody geografii historycznej, dostosowane do możliwości i umiejętności historyka lokalnego, mogą mieć wielkie znaczenie. Autor daje badaczowi-amatorowi wskazówki co do źródeł drukowanych, rękopiśmiennych i kartograficznych, omawia podstawową literaturę, ostrzega przed niebezpieczeństwami, jakie mu grożą i zaleca stosowanie właściwych metod. Rzecz pisana jest żywo, przystępnie, miejscami pasjonująco, szczególnie tam, gdzie opisuje dzieje odkryć i ustaleń naukowych. Stanowi ona przykład, jak można kształcić historyków-amatorów i czego można się spodziewać po ich pracy, jeśli będzie ustawiona poprawnie pod względem metodologicznym.

Karol Górski

František Graus, *Das Spätmittelalter als Krisenzeit. Ein Literaturbericht als Zwischenbilanz*, „Mediaevalia Bohemica”, Supplementum 1, [Praha] 1969, s. 75.

221 pozycji bibliograficznych napisanych przez 144 autorów posłużyło Fr. Grausowi za materiał do rozważań nad epoką, która budziła i budzi wiele dyskusji i polemik naukowych. Warto podkreślić, że pomijając drobniejsze rozprawy przynajmniej parę syntez nie znalazło miejsca w tej próbie bilansu¹. Już w XIX wieku schyłek średniowiecza stał w centrum zainteresowań wielu badaczy, szczególnie historyków kultury. Upadek wzorców postępowania, załamanie się idei wspartych na rusztowaniu systemu lennego tworzyły wdzięczne pole dla badań nad „jesienią średniowiecza”. Jeśli Huizinga określił wieki XIV—XV jako okres coraz bardziej rażącej nieprzydatności idei wyrosłych w poprzednich stuleciach, to jego stary mistrz, Burckhard, zwracał uwagę przede wszystkim na pierwiastki renesansu, tkwiące głęboko w poprzedniej epoce. Rozbieżności tłumaczono różnymi obszarami badań, dopiero jednak w trzydziestych latach XX w. rozgorzała wielka batalia wokół XIV wieku i jego znaczenia dla późniejszego rozwoju Europy. W Anglii M. Postan, w Niemczech W. Abel podjęli prace nad tzw. „kryzysem rolnym”, który spowodował upadek dotychczasowego systemu panującego na wsi. Powojenne prace uzupełniły ten obraz analizą klęsk elementarnych (Lütge, Carpentier) — głodów, nieurodzajów wreszcie epidemii ze słynną czarną śmiercią lat 1348—1350.

¹ H. Pohlendt, *Die Verbreitung der mittelalterlichen Wüstungen in Deutschland*, Göttingen 1950; H. Mortensen, *Die mittelalterliche deutsche Kulturlandschaft und ihr Verhältnis zur Gegenwart*, „Vierteljahrsschrift für Sozial und Wirtschaftsgeschichte” t. XLV, 1958; K. Fritze, *Am Wendepunkt der Hanse. Untersuchungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte wendischer Hansestädte in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts*, Berlin 1967; J. Topolski, *Narodziny kapitalizmu w Europie XIV—XVII wieku*, Warszawa 1965.

Dalsze badania uczonych wszystkich niemal krajów europejskich szły w dwóch właściwie kierunkach, nierzadko ząębajających się między sobą. Objawy upadku starych form działania pokazywano w gospodarce miejskiej, w handlu i rzemiosle, w polityce europejskiej, w anarchii feudalnej tej epoki. Z drugiej strony historycy zwracali coraz więcej uwagi na nowe czynniki, które jeszcze w XV w. wyprowadziły społeczeństwo europejskie na tory nowej gospodarki czasów nowożytnych. (Pirenne, Bloch, van Werveke, Kosminskij, Małowist, Romano). Nowe formy organizacji produkcji (*draperie nouvelle*), inwestycje kapitału kupieckiego w sukiennictwie, okrętownictwie, wreszcie górnictwie, rozwój narzędzi kredytu zabezpieczającego przeprowadzane transakcje, stanowiły zjawiska wyrosłe z epoki kryzysu. Wówczas też formy ekspansji feudalów przybrały kształt, który określił politykę wielu państw europejskich na schyłku wieków średnich i na początku czasów nowożytnych: zamorską ekspansję szlachty portugalskiej, organizowanie przez szlachtę polską gospodarki folwarcznej itp.

Graus, który sam parokrotnie zabierał głos w dyskusji nad kryzysem, na wstępie swego przeglądu czyni dwa zastrzeżenia: 1. ogranicza się — szczególnie dla ostatnich lat dwudziestu — głównie do literatury poświęconej bezpośrednio zagadnieniom kryzysu, 2. zapowiada, że tematem jego rozważań będzie głównie problematyka gospodarza kryzysu (przy czym niezbyt przekonująco odcina się od swych dawniejszych tez w tym przedmiocie).

Właściwa rozprawa rozpoczyna się omówieniem dyskusji o kryzysie późnego średniowiecza. Historycy zwracali uwagę na najróżniejsze zjawiska świadczące o depresji ekonomicznej, o gwałtownych zmianach w produkcji, demografii, wymianie. Dopiero w latach trzydziestych poczyniono próby całościowego ukazania i klęsk elementarnych i spadku dochodu klas panujących i rosnącej ilości pustek wolnych (Pirenne, Bloch, Postan). Graus podkreśla znaczenie badań nad długimi cyklami rozwojowymi (Abel), w wyniku których powstały syntetyczne ujęcia całościowe dotyczące historii koniunktur europejskich. Więcej miejsca poświęcił autor zreferowaniu rezultatów badań opublikowanych po 1945 r. Na tym tle dobrze zarysowała się specyfika poszczególnych stref europejskich, przeżywających różne formy regresu. Badania polskie reprezentują w omówieniu M. Małowist i B. Ziენტara.

Sądę, że różne oceny dotyczące przełomu, jaki zaszedł w życiu Europy w XIV w., wiązać można z różnym stopniem rozwoju gospodarczo-społecznego, a co za tym idzie z różnymi skutkami kryzysu. Zjawisko bowiem, które powstało w najbardziej rozwiniętych krajach miało najróżniejsze reperkusje na innych obszarach. Jeśli możemy dyskutować o względnym przeludnieniu Francji czy Anglii, to dla wschodniej Europy ten problem nie istniał. Natomiast istniały skutki przeludnienia Zachodu w postaci ekspansji politycznej, kolonizacji gospodarczej itp.²

Szczególną uwagę poświęcił Graus omówieniu husytyzmu w Czechach. Wbrew autorowi, podkreślającemu aspekt religijny, z ujęcia problemu przez ceską historiografię wynika, że rewolucja husycka w Czechach może być traktowana jako przejaw kryzysu europejskiego: jej genety należy szukać tak w narastaniu sprzeczności społecznych w miastach jak i w załamaniu się gospodarki feudalnej w Czechach. Jest to wniosek, który warto by połączyć z rozważaniami o pomyślnej koniunkturze Czech w XIV w. Czy ten sam kryzys, który trapił Zachód Europy przyszedł nad Wełtawę z półwiecznym opóźnieniem? Czy nie należałoby oceniać społecznych i gospodarczych przemian zachodzących w Polsce w XV w. (rozwój gospodarstw

² Przy omawianiu nierównomierności rozwoju Europy i skutków kryzysu autor pominał dwie bardzo ważne prace, zmieniające starszy pogląd o powszechność „czarnej śmierci”: swoja własną: Fr. Graus, *Autour de la Peste Notre du XIV-e s. en Bohême*, „Annales ESC” t. XVIII, 1963 oraz H. van Werveke, *De zwarte Dood in de zuidelijke Nederlanden (1349—1351)*, „Meded. van de Kon. Vlaamse Akademie, Klasse der Letteren” t. XII, 1960, nr 3,

i przywilejów szlacheckich, początki wielkiego eksportu) jako innych skutków podobnego kryzysu?

Druga część pracy Grausa składa się z dwóch rozdziałów. Pierwszy dotyczy dyskusji nad pojęciem kryzysu, drugi — poszukiwań przyczyn późnośredniowiecznych przemian. Nie jestem pewny, czy słuszne było wydzielenie z części pierwszej zwłaszcza drugiego rozdziału. Autor skupił się tu wokół dwóch zwłaszcza teorii wyjaśniających: „demograficznej” i „pieniężnej”, marginalnie traktując problem cen, siły roboczej, techniki, polityki itp. Szkoda może, że autor referując poglądy badaczy nie przeprowadził szerszej krytyki niektórych tez. Tak np. nie przyjął się — przynajmniej w całej rozciągłości — sąd tych badaczy (Abel, szczególnie Lütge), którzy traktowali kryzys — demograficzny, rolny — jako przejaw „niekierowanych sił”, jako skutek katastrofy pozostającej poza jakimkolwiek oddziaływaniem człowieka.

Trzecia część pracy zawiera wspomniane już zestawienie bibliograficzne.

Praca Grausa jest na pewno pożyteczna jako zbiór materiałów potrzebnych do dalszych badań. Mam jednak pewne wątpliwości wobec takiego właśnie układu i ujęcia. Sugerowanie się tytułem lub zakresem chronologicznym niejednokrotnie pozostawiło na uboczu rozważań prace o zasadniczym znaczeniu. Np. problem upadku jarmarków szampańskich na przełomie XIII i XIV w.³ jest nader ważny dla poznania początków kryzysu. Z kolei schyłek epoki, upadek tradycyjnych ośrodków handlu — Brugii, Genewy, rozwój innych — Antwepii, Lyonu — wzbogaca w sposób istotny naszą wiedzę o mechanizmie działania gospodarki europejskiej⁴. Pozostawienie na uboczu (niezbyt zresztą konsekwentne) — problematyki kultury jest o tyle nieuzasadnione, że właśnie prace dotyczące zmian psychiki wyrażonych w sztuce⁵ stały się podstawą różnych prób tłumaczenia kryzysu. O pominięciu wielu nowych prac, starających się ująć zagadnienie częściowo, była mowa już wyżej. W rezultacie nie uwzględniono problemu podziału Europy, który dokonał się właśnie w efekcie zmian kryzysowych i pominięto jego wpływ na gospodarkę światową⁶. Kryzys spowodował w dalszej konsekwencji wejście Europy na rynki Azji, Afryki, Ameryki i legł u podstaw nowożytnej *Weltwirtschaft*.

Praca wydana jest tzw. małą poligrafią. Ze względu na oszczędność kosztów, szybkość druku jest to wzór godny naśladowania w wielu wydawnictwach polskich.

Henryk Samsonowicz

³ F. Bourquelot, *Etude sur les foires de Champagne*, Paris 1861—66; E. Chapin, *Les villes de Foires de Champagne des origines au début du XIV-e s.*, Paris 1937.

⁴ J. F. Bergier, *Genève et l'économie européenne de la Renaissance*, Paris 1963; H. van der Wee, *The Growth of the Antwerp Market and the European Economy (XIV—XVI)*, The Hague 1963; tenże, *Conjunctur en economische groei in Zuidlijke Nederlanden tijdens de 14-e, 15-e en 16-e eeuw*, „Meded. van de Kon. Vlaamse Akademie „Klasse der Letteren” t. XXII, 1965, nr 8; H. van Werveke, *Bruges et Anvers. Huit siècles du commerce flamand*, Bruxelles 1944; J. A. Van Houtte, *La genèse du grand marché international d'Anvers à la fin du Moyen-Age*, „Revue Belge de Philologie et Histoire t. XIX, 1940.

⁵ M. Meiss, *Painting in Florence and Siena after the Black Death*, Princeton 1951.

⁶ F. Melis, *Aspetti della vita economica medievale* (Studi nell'archivio Datini di Prato) t. I, Siena 1962. Z niecytowanych prac: M. Malowist, *Z zagadnień popytu na produkty krajów nadbaltyckich w Europie Zachodniej w XVI w.*, PH, L, 1959, z. 4; tenże, *L'approvisionnement des ports de la Baltique en produits forestiers pour les constructions navales au XV-e et XVI-e siècle*, Travaux du 3-ème Colloque d'Histoire Maritime, Paris 1960; H. Samsonowicz, *Polska w gospodarce europejskiej późnego średniowiecza*, Pamiętnik X Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich t. I, Lublin 1968; tenże, *Późne średniowiecze miast nadbaltyckich*, Warszawa 1968.